

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika, ss. 147-156

Komunikat o wynikach badań

Research results article

Data wpływu/Received: **28.02.2019**

Data recenzji/Accepted: **04.04.2019**

Data publikacji/Published: **10.06.2019**

Źródła finansowania publikacji: **Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu**

DOI: **10.5604/01.3001.0013.2295**

Authors' Contribution:

(A) Study Design (projekt badania)

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) **Data Interpretation (interpretacja danych)**

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) Literature Search (badania literaturowe)

Aleksander Mańka*

PROFILAKTYKA SYSTEMOWA ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH MŁODZIEŻY. RAPORT Z BADAŃ EFEKTYWNOŚCI PROGRAMU PROFILAKTYCZNEGO *MÓWIMY NIE UZALEŻNIENIOM*

W ostatnich dekadach XX w. nasilały się głosy niepokoju dotyczące nadużywania przez młodzież środków masowego przekazu (radio, telewizja). Specjaliści ostrzegali, że oglądana w nadmiarze telewizja zabija kreatywność dziecka, zajmuje mu czas i dewastuje więzi rodzinne. Czy rzeczywiście spełniły się te przepowiednie? Odpowiedź nie jest jednoznaczna. W końcu to w głowach dzieci nadmiernie oglądających telewizję pojawiły się pomysły stworzenia internetu, Facebooka i innych, dziś już powszechnych środków komunikowania się. Kreatywność nie uległa zniszczeniu, ale prawdą też jest, że telewizja stała się dla wielu osób sposobem ucieczki od rzeczywistości. Ponadto ten sposób aktywności wzmaga bierny sposób spędzania wolnego czasu. Jest też faktem, że telewizja spopularyzowała wiele sportów i w tym sensie zachęcała do aktywności. Pojawiały się też dosyć kontrowersyjne teorie, które do dziś dzielą badaczy. Mówiono, że agresywne filmy zwiększają agresję u dzieci, muzyka rockowa wywołuje tendencje samobójcze itp. Obecnie społeczeństwa z dystansem

* ORCID: 0000-0002-3009-6619. Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu.

podchodzą do takich poglądów. Przypomnienie dyskusji na temat złego wpływu muzyki rockowej na młodzież obecnie u większości ludzi budzi tylko uśmiech. Niestety wciąż jednak można natknąć się na takich, którzy podtrzymują nadal tę tezę (Zięba, 2001). Współcześnie również dostępne są dane podkreślające zarówno negatywny, jak i pozytywny wpływ oglądania telewizji na psychikę młodzieży.

Aktualna sytuacja bardzo przypomina tę sprzed kilkudziesięciu lat. Nie wiemy jednak, które z naszych obaw okażą się prawdziwe, a które fałszywe. Nie wiemy, które informacje przetrwają próbę czasu, a które będą jedynie tematem anegdot. Ostateczne rozstrzygnięcia poznamy, kiedy nasze dzieci osiągną wiek czterdziestu lat. Prawdopodobnie one również nie będą potrafiły radzić sobie z problemami, które pojawiają się w czasach ich dorosłości. Zawsze jednak należy pamiętać o najważniejszym: to nie otaczający świat jest problemem, ale sposób, w jaki człowiek używa tego, co w tym świecie jest dostępne. To, czy korzystanie z internetu, gier komputerowych, smartfonów lub telewizji będzie zdrowe, zależy wyłącznie od tego, w jakim celu używa się tych narzędzi, czy wspierają one procesy rozwoju, czy raczej dążenie do destrukcji.

Wydaje się, że w tej sytuacji najbardziej uzasadnionym jest intensywne pogłębianie kompetencji rozpoznawania, które zjawiska są ryzykowne i wymagają redukcji lub eliminacji, a które wzmacniają pozytywne tendencje rozwojowe. Umiejętność ta pozwoli na efektywne doskonalenie procesów profilaktycznych, formowanie w środowisku struktur czynników ochronnych oraz modelowanie w młodym pokoleniu umiejętności chroniących jako naturalnych elementów współczesnego stylu życia, higieny psychicznej i sposobu funkcjonowania psychospołecznego. Warto zatem poddawać szczegółowej analizie działania profilaktyczne po to, by móc je skutecznie weryfikować pod kątem ich efektywności w tym zakresie.

Procesy profilaktyczne poddane analizie i opisane w niniejszym materiale nie stanowią uniwersalnego rozwiązania problemów, o których wspomniano powyżej. Jest to jednak istotny krok w drodze głębszego zrozumienia zjawisk i mechanizmów, których dotyczyły te działania (Mańka, Zdrada, 2014). Szczególnie cenne informacje pozyskano z analizy błędów popełnionych podczas realizacji programu *Mówimy nie uzależnieniom*. Stanowiły one bowiem kluczowe przesłanki do weryfikowania koncepcji i metodyki postępowania.

W tym miejscu przedstawiam fragment szczegółowej analizy badawczej dotyczącej efektywności oddziaływań profilaktycznych w zakresie obszarów ryzyka odnoszących się do uzależnienia od hazardu oraz uzależnień behawioralnych młodzieży. Prezentowane wyniki są efektem procesu badawczego realizowanego w systemie sekwencyjnym. Specyfiką badawczą ogólnej analizy było badanie w działaniu typu *action research* (Czerepaniak-Walczak, 2010). W pierwszej fazie przeprowadzono badanie „na wejściu”, które dostarczyło wiedzy na temat obrazu sytuacji przed podjęciem oddziaływań profilaktycznych. Informacje zgromadzone na tym etapie stanowiły istotne przesłanki do opracowania treści i metodyki programu profilaktycznego.

Podczas realizacji programu przeprowadzono szczegółową analizę, która miała charakter jakościowy i dostarczała informacji dotyczących zmian oraz ich uwarunko-

wań, które dokonywały się pod wpływem oddziaływań profilaktyczno-edukacyjnych. Główną intencją tych analiz było rozpoznanie wrażliwości podmiotu na czynniki stymulujące, występujące w ramach programu profilaktycznego, oraz ich efektywności w kontekście wzmacniania potencjału ochronnego danej osoby i jej środowiska. Kolejne etapy działania sukcesywnie dostarczały szczegółowych informacji o poziomach efektywności poszczególnych form oddziaływań profilaktycznych, edukacyjnych i organizacyjnych. Sukcesywnie gromadzone dane umożliwiały systematyczną weryfikację założeń programowych, modelując efektywność całego programu.

Pozyskana wiedza może stanowić istotny wskaźnik odnoszący się do ewentualnych intencji i działań profilaktycznych związanych ze wzmacnianiem i modelowaniem zasobów chroniących młodzież przed czynnikami ryzyka w zakresie uzależnień behawioralnych.

Badaniem objęto 162 klasy szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w województwie śląskim. Obszar zainteresowań badawczych obejmował nie tylko podmiot badań, którym byli uczniowie szkół. Analiza badawcza miała charakter systemowy, więc uwzględniono w niej specyfikę warunków środowiskowych oraz poziom aktywności kadry pedagogicznej w procesie modelowania czynników ochronnych przeznaczonych dla młodzieży, które uznano za ogólną sytuację systemową. Badania ankietowe przeprowadzono we wszystkich klasach objętych działaniami programu profilaktycznego. Łącznie wzięło w nich udział 3 078 uczniów. W efekcie szczegółowej weryfikacji materiału badawczego do analizy statystycznej przekazano 2 500 kompletów narzędzia diagnostycznego, tj. 10 000 kwestionariuszy ankiet wypełnionych przez 2 500 uczniów. W komplecie narzędzia badawczego mieściły się 2 ankiety „na wejściu” oraz 2 ankiety „na wyjściu”. Uczestnicy oznaczali wszystkie swoje kwestionariusze indywidualnymi kodami, co zapewniało im poczucie dyskrecji. Dla badaczy był to optymalny sposób gromadzenia informacji dotyczących procesu ewentualnych zmian, jakie nastąpiły pod wpływem oddziaływań profilaktycznych.

Badania w działaniu prowadzone przez realizatorów programu stanowiły pogłębienie procesu badawczego. W oparciu o schemat problemów badawczych realizatorzy gromadzili dane pozyskiwane w obserwacji uczestniczącej oraz w bezpośrednich wywiadach częściowo skategoryzowanych. Zgromadzone przez realizatorów dane poddawane były weryfikacji i uogólnieniom w cyklicznych sesjach superwizyjnych. Metodą „sędziów kompetentnych” (Brzeziński, Maruszewski, 1978) przeprowadzono ostateczną weryfikację zgromadzonych danych i włączono je do ogólnego procesu wnioskowania.

CEL I PROBLEMY BADAWCZE

Główną intencją badawczą było dokonanie analizy warunków oraz możliwości prowadzenia profilaktyki systemowej w środowiskach szkolnych. Metodyka oddziaływań systemowych w zakresie profilaktyki stanowi wciąż słabo zdiagnozowany obszar

wiedzy naukowej i profesjonalnej. Dlatego uznano, że rozpoznawane procesy i zjawiska zostaną poddane szerszym kontekstom interpretacyjnym, które ujawnią się dopiero w trakcie realizacji poszczególnych działań programu.

Problem badawczy dotyczył dwóch obszarów efektywności oddziaływań profilaktycznych. W przyjętej konwencji metodologicznej konieczne było sformułowanie szczegółowych pytań badawczych wyrażających wyodrębnione konteksty badawcze. Pytania ujęto w trzech grupach problemów:

1. **Efektywność programu w zakresie modelowania świadomości uczniów dotyczącej czynników ryzyka i zasobów ochronnych.** Przedmiotem analizy było znaczenie oddziaływań profilaktycznych w modelowaniu przekonań i indywidualnych interpretacji czynników ryzyka oraz zasobów ochronnych, jakich dokonują uczniowie w swoim środowisku szkolnym i rodzinnym.
2. **Efektywność programu w zakresie modelowania wrażliwości podmiotu (percepcji i wartościowania) na czynniki ryzyka występujące w środowisku.** W tym obszarze główne zainteresowanie skupiło się na osiągniętych efektach zmiany w zakresie preferencji i motywacji zachowań uczniów.
3. **Efektywność programu w zakresie adaptacji zachowań i zasobów ochronnych w środowisku szkolnym.** Środowisko szkolne, w powiązaniu z rodzinnym, stanowi integralny system wychowawczy dziecka. Wzajemne zależności występujące pomiędzy poszczególnymi jego elementami determinują warunki jego rozwoju, stylu życia i preferencji. Czynniki ryzyka pojawiają się w tym systemie w sposób niekontrolowany i spontaniczny. Ich geneza wywodzi się ze środowiska pozasystemowego (mody, media, technologie itp.), jednak szybko integrują się one z dynamiką tego systemu. Z czasem stają się spójną częścią tej dynamiki jako stała właściwość systemu. Gdyby zasoby ochronne systemu były wystarczająco skuteczne, proces ten nie zagrażałby systemowi i jego elementom. Oczywiście jest to bardzo złożony proces systemowy, w którym należy uwzględnić szereg innych istotnych zmiennych. Jednak dla celów niniejszego badania ważny był problem związany z możliwością modelowania środowiska szkolnego do poprawy jego zdolności integrowania i promowania zasobów ochronnych.

Proces badawczy przeprowadzono w modelu ilościowo-jakościowym. Jednak dla badaczy oczekujących przede wszystkim rezultatów pragmatycznych najistotniejszym elementem analiz były dane jakościowe. Zgromadzone dane ilościowe spełniły zadanie diagnostyczne dotyczące skali wpływu oraz zmian wynikających z przeprowadzonego procesu. Dlatego na użytek tego procesu badawczego opracowano narzędzia, które stanowiły sekwencyjne źródło danych jakościowych i ilościowych.

Dla celów niniejszego badania wykluczono znaczenie niektórych zmiennych. Uznając program profilaktyczny *Mówimy nie uzależnieniom* za narzędzie adresowane do uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, zrezygnowano ze szcze-

gółowej analizie efektywności w kontekście wieku oraz płci odbiorców. Zakładając, że program ma być realizowany w koedukacyjnych klasach szkolnych, jego treści były uniwersalne pod względem ram wiekowych (tzn. uwzględniały potrzeby zarówno uczniów gimnazjum, jak i szkół ponadgimnazjalnych) oraz pod względem różnic płciowych.

EFEKTYWNOŚĆ PROGRAMU W ZAKRESIE MODELOWANIA ŚWIADOMOŚCI UCZNIÓW

Metodykę oraz treści programu zaprojektowano adekwatnie do warunków, w jakich realizowano pilotaż, oraz specyfiki jego odbiorców. Istotną zaletą programu było zrezygnowanie z form prezentacyjnych, wykładowych na rzecz aktywizowania uczniów w procesach doświadczeń, co znacząco wpłynęło na efektywność w modelowaniu ich kompetencji ochronnych.

Oddziaływanie programu profilaktycznego charakteryzuje się wysokim poziomem wpływu na zmianę zasobów wiedzy dotyczących zachowań ryzykownych związanych z hazardem i innymi uzależnieniami behawioralnymi. Udział w programie nie tylko pogłębił zasoby wiedzy, ale również znacząco zmodyfikował niektóre jej obszary. Dzięki sytuacjom konfrontacyjnym (konfrontacja przekonań, osobistych odniesień lub poglądów) organizowanym podczas zajęć wielu uczniów rozpoznawało w obrębie swojej wiedzy wadliwe przekonania, mity lub subiektywizowane informacje dotyczące zachowań ryzykownych. Znacząca część uczniów w powszechnych zachowaniach i sytuacjach precyzyjnie rozpoznawała obszary ryzykownej aktywności.

Wyniki badań wskazują znaczącą zmianę w obrębie wiedzy „na wejściu” i „na wyjściu”. Kluczową intencją programu nie było osiągnięcie stanu, w którym uczniowie dzięki pozyskanej wiedzy wykażą się bardzo niskim poziomem uczestniczenia w sytuacjach i zachowaniach ryzykownych. Wręcz przeciwnie, wskaźnikiem osiągnięcia zamierzonego efektu miało być podwyższenie wyników dotyczących rozpoznawania w swoich zachowaniach, preferencjach i sytuacjach czynników ryzyka. Świadczyłoby to bowiem nie tylko o pozyskaniu obiektywnej wiedzy na temat ryzyka, ale również o umiejętności skutecznego jej odniesienia do własnych osobistych doświadczeń. Efekt ten został osiągnięty w bardzo wysokim stopniu. Mimo obaw dotyczących zbyt krótkiego i słabo rozbudowanego systemu wpływu na uczniów poziom efektywności w tym kontekście przekroczył zakładane rezultaty. Można zatem uznać, że uzyskany efekt stanowi dla młodzieży istotny walor ochronny. Nabyta w programie umiejętność obiektywnego rozpoznawania ryzyka we własnych zachowaniach i sytuacjach, w których uczestniczy młodzież, może skutecznie ograniczyć podatność uczniów na zagrożenia.

Przyjmując, że ograniczona wersja programu przyniosła tak zadowalające skutki profilaktyczne, można przypuszczać, że realizując program w jego pełnej, rozbudowanej wersji, osiągnie się o wiele bardziej znaczące rezultaty.

Przyjęta metodyka realizacji zadań profilaktycznych okazała się skutecznym sposobem dokonywania modyfikacji na poziomie wiedzy i umiejętności. Nie tylko stanowiła alternatywę do powszechnie stosowanych form. Angażowała uczniów w zupełnie inną relację w grupie. Ze względów organizacyjnych mocno ograniczono szereg działań systemowych (warsztaty i konsultacje z rodzicami, szkolenia i supervizje dla kadry szkolnej, integrowanie zasobów środowiskowych itd.), które w pełnej wersji programu stanowią bardzo ważny potencjał utrwalający i wzmacniający efekt profilaktyczny. Mimo tego ograniczenia zastosowana koncepcja systemowego organizowania procesu pogłębiania kompetencji odniosła wyraźnie modelujący skutek.

EFEKTYWNOŚĆ PROGRAMU W ZAKRESIE MODELOWANIA WRAŻLIWOŚCI PODMIOTU NA WYSTĘPUJĄCE W ŚRODOWISKU CZYNNIKI RYZYKA

Udział uczniów w programie znacznie zmodyfikował ich sposób wartościowania spostrzeganych zjawisk i sytuacji. Porównując wyniki badań z grupą kontrolną, która nie brała udziału w programie, jestem przekonany, że zmiany w percepcji, jakie zanotowano u uczestników programu, są rezultatem przede wszystkim modyfikacji kryteriów oceny rzeczywistości, jaka nastąpiła pod wpływem oddziaływań programu.

Badani uczniowie wskazali na zmianę w obrębie wartościowania i oceny standardowych sytuacji i swoich zachowań. Ponadto zauważono wyraźną zmianę w kryteriach oceny własnej aktywności. Nie odzwierciedlało się to jednak w modyfikacji własnych zachowań, ale nie można było przecież spodziewać się aż tak daleko posuniętego efektu po krótkim oddziaływaniu profilaktycznym. Byłoby to możliwe po dłuższym stymulowaniu uczniów bodźcami wzmacniającymi i utrwalającymi ten efekt.

Zauważalna zmiana w obrębie spostrzegania rzeczywistości wpłynęła jednak wyraźnie na procesy interpretacyjne niektórych jej elementów. Pojawiły się sygnały dotyczące negatywnej ocen zjawisk, które wcześniej były przez uczniów bagatelizowane lub nawet promowane. Zachowania popularne, modne lub standardowe dla specyficznych grup po zakończeniu programu były poddawane ocenie wartościującej i często dewaluowano ich wcześniejsze znaczenie. Może to świadczyć o zainicjowaniu procesów refleksji u uczniów, które nie byłyby możliwe bez skutecznego stymulowania ich subiektywnych odniesień.

Można zatem domniemywać, że udział w programie przyczynił się do zainicjowania procesu weryfikowania własnych preferencji i zachowań w kontekście sformułowanych w programie kryteriów odniesienia. Nadmiernym optymizmem byłoby oczekiwanie, że proces ten będzie pogłębiał się bez dodatkowych bodźców stymulujących. Prawdopodobnie efekt ten ulegnie wygaszeniu pod wpływem naturalnej stymulacji w środowisku uczniów. Możliwe byłoby jego utrzymanie, a nawet pogłębienie poprzez kontynuowanie oddziaływań profilaktycznych w modelu systemowym.

Jednak w warunkach szkolnych ten proces jest bardzo utrudniony. Sporo wątpliwości pojawia się również odnośnie kompetencji osób w bezpośrednim środowisku ucznia, które mogłyby ten proces realizować.

EFEKTYWNOŚĆ PROGRAMU W ZAKRESIE ADAPTACJI ZACHOWAŃ I ZASOBÓW OCHRONNYCH W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

Naturalnym środowiskiem wychowawczym dziecka jest przestrzeń społeczna zintegrowana z rodziną oraz środowisko szkolne. Rozumiane jest to jako poszerzony system, w którym funkcjonuje dziecko. Powstają w nim spontanicznie zarówno czynniki ryzyka, jak i czynniki ochronne. Są one spójną częścią dynamiki systemu i stanowią jego specyficzną właściwość (Borucka, Okulicz-Kozaryn, 2010). Gdyby zasoby ochronne systemu były wystarczająco skuteczne, zapobiegłoby to ewentualnym zagrożeniom i odchyleniom od norm rozwojowych dziecka. Oczywiście jest to bardzo złożony proces systemowy, w którym należy uwzględnić istotne zmienne, jednak dla celów niniejszego badania ważny był problem związany z możliwościami modelowania warunków środowiska szkolnego do integrowania i promowania w dynamice systemowej zasobów ochronnych.

Podczas realizacji programu rozpoznano sporo deficytów utrudniających integrowanie działań profilaktycznych z procesami szkolnymi. Najtrudniejszą przeszkodą w tym działaniu wydaje się być poziom gotowości i zaangażowania kadry szkolnej. Nauczyciele bardzo często stawiają silny opór w zakresie poszerzenia swojej aktywności o działania niezwiązane z edukacją. Być może wynika to z ich subiektywnego poczucia własnej niekompetencji lub efektów wypalenia zawodowego. Jest to jednak często bariera nie do pokonania. Część nauczycieli swoją aktywnością utrudnia wzmocnienie efektów profilaktycznych. W wielu przypadkach jest to konsekwencja realnej niekompetencji w zakresie elementarnej wiedzy psychologicznej i pedagogicznej. Niestety brak możliwości przezwyciężenia tej bariery z góry skazuje na niepowodzenie większość działań wykraczających swoją formą, intencją lub metodą poza ramy narzucone przez tego typu nauczycieli. Wnioskiem wynikającym z tych doświadczeń jest konieczność selekcjonowania szkół pod kątem gotowości kadry szkolnej do integrowania swojej aktywności z procesami profilaktycznymi. Można to osiągnąć poprzez organizowanie przed przystąpieniem do realizacji programu szkoleń i superwizji dla kadry szkolnej. Treścią tych spotkań powinno być przede wszystkim wzmocnienie gotowości i obniżanie poczucia zagrożenia nauczycieli.

Brak nawiązania sojuszu z kadrami szkolnymi może być przyczyną negatywnych efektów wszelkich oddziaływań profilaktycznych. Ponadto nawet w sytuacjach, w których zrealizowano program i osiągnięto oczekiwane rezultaty, trudno przewidywać możliwości kontynuowania i wzmocnienia efektów profilaktycznych w środowisku tak słabo zaangażowanym. Należy również pamiętać, że kadra szkolna modelu-

je specyfikę relacji szkoły z rodzicami. W większości szkół, w których zrealizowano program, relacja ta była oceniana na poziomie niedostatecznym lub w ogóle jej nie nawiązywano. Organizując systemowe działania profilaktyczne, nie można nie uwzględnić w nich powiązań rodzic – uczeń – nauczyciel. Wydaje się, że taki model powinien być oczywistością w środowisku szkolnym. Realia są jednak zupełnie odmienne. Szereg badań prowadzonych w tym zakresie wskazuje na bardzo poważne trudności w realizacji kluczowego zadania pedagogizacji rodziny (Dusza, 2018). Z powodu braku współpracy i drożności przekazu w relacji z rodzicami bardzo utrudnione jest, a nawet często niemożliwe, wzmacnianie i utrwalanie efektów profilaktycznych osiągniętych w trakcie pracy z uczniem. Profilaktyka systemowa zakłada, że dominującym działaniem w procesie modelowania czynników ochronnych powinno być stymulowanie potencjału systemowego. Wszelkie utrudnienia na tym polu ograniczają możliwość wywołania efektu ochronnego w środowisku ucznia oraz w jego indywidualnych zasobach.

PODSUMOWANIE

W koncepcji profilaktyki systemowej działania profilaktyczne mają sens tylko wtedy, gdy odnajdują swoją kontynuację i wzmocnienie jednocześnie w grupie rówieśniczej, rodzinie i środowisku. Dezintegracja środowisk rodzinnego i szkolnego znacznie ogranicza skuteczność oddziaływań profilaktycznych. Utrata autorytetu szkoły, rozbieżność w interpretacji zjawisk w szkole i w domu, nieprzenikalność granic itd. osłabia oddziaływania profilaktyczne. Ponadto zintegrowanie całego systemu do jednorodnego stymulowania aktywności dziecka odnosi znacznie większy efekt niż formy pozostawiające ucznia w pozycji biernej wobec przekazywanej mu wiedzy i modeli postępowania (Szymańska, 2012).

Działania szkolne są niewystarczające wobec siły populistycznych ideologii, mody oraz preferowanej hierarchii wartości popkultury. Dlatego należy zintegrować potencjał systemu rodzinnego ze środowiskiem, w którym funkcjonuje dziecko. Tworzenie czynników ochronnych osiąga się w efektywnych strategiach profilaktycznych uwzględniających specyficzne zależności i uwarunkowania występujące w systemie rodzinnym integrującym swoją dynamikę z najbliższym środowiskiem społeczno-kulturowym (Szpringer i in., 2014).

W obecnych warunkach istnieje chaos informacyjny i ideologiczny. Wiedza dotycząca podstawowych potrzeb rozwojowych związanych z ochroną przed zagrożeniami, formułowania tożsamości, zrozumienia wartości życia itd. często podporządkowywana jest modnym preferencjom i populistycznym intencjom. Rodzice i młodzież mają ograniczony dostęp do uniwersalnego źródła wiedzy umożliwiającego optymalizowanie i weryfikowanie tych wpływów. Tym bardziej utrudnia to aktywne weryfikowanie własnych przekonań i wątpliwości. Popularyzowanie profesjonalnej wiedzy naukowej staje się więc alternatywą dla powszechnych i bardzo natrętnych źródeł popkultury.

W wielu rodzinach ryzykowne warunki rozwoju dziecka nie wynikają z zaniedbań, patologii lub deficytów emocjonalnych. Bardzo często przyczyną jest nadmierna podatność na manipulacje, wadliwe wzorce, wiedza lub przekonania rodziców o metodach i warunkach wychowania. W rodzinach z takim deficytem nie ujawnia się jeszcze żadna dysfunkcja. Nie mają one jednak możliwości uzupełniania deficytu wiedzy lub wadliwych przekonań bez odpowiedniego wsparcia zewnętrznego (McWhirter i in. 2005). Dlatego szczególnie uzasadnione wydaje się być postępowanie systemowe w działaniach profilaktycznych. Powinno być skoncentrowane na całym systemie rodzinnym i środowiskowym, a nie tylko na indywidualnym podmiocie. Prezentowany program jest jednym z elementów strategicznych oddziaływań systemowych. Autor koncepcji profilaktyki systemowej wciąż doskonali jego skuteczność i jakość metodyki. Prowadzone badania i ewaluacje potwierdzają efektywność takiego podejścia do profilaktyki dotyczącej nie tylko zachowań ryzykownych, ale również innych form dysfunkcji społecznych i rodzinnych.

BIBLIOGRAFIA

- Borucka, A., Okulicz-Kozaryn, K. (2010). Program Wzmacniania Rodziny. Profilaktyka uniwersalna, selektywna czy wskazująca?. W: M. Deptuła (red.), *Profilaktyka w grupach ryzyka. Część 2. Działania*. Warszawa.
- Brzeziński, J., Maruszewski, T. (1978). Metoda i jej zastosowanie w badaniach pedagogicznych. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2010) Badanie w działaniu. W: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. Gdańsk 2010.
- Dusza, B. (2018) Współpraca nauczycieli z rodzicami – perspektywa nauczycieli (raport z badań przeprowadzonych wśród nauczycieli klas gimnazjalnych). *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*, 18.
- Mańka, A., Zdrada, D. (2014) *Mówimy nie uzależnieniom*. Gliwice.
- McWhirter, J.J., McWhirter, B.T., McWhirter, A.M., McWhirter, E.H. (2005). *Zagrożona młodzież*. Warszawa.
- Szpringer, M., Dąbrowska, A., Kosecka, J., Surowiec, K. (2014). Uczestnictwo w programach profilaktycznych i oczekiwania względem profilaktyki w opinii młodzieży szkół gimnazjalnych i licealnych. W: A. Skuza, A. Pierścińska-Maruszewska, A. Dąbrowska (red.), *Resocjalizacja polska*. Warszawa.
- Szymańska, J. (2012). *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*. Warszawa.
- Zięba, S. (2001). *Wpływ muzyki na psychikę człowieka*. Kraków.

PROFILAKTYKA SYSTEMOWA ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH MŁODZIEŻY. RAPORT Z BADAŃ EFEKTYWNOŚCI PROGRAMU PROFILAKTYCZNEGO *MÓWIMY NIE UZALEŻNIENIOM*

Słowa kluczowe: uzależnienia behawioralne, profilaktyka systemowa, efektywność programów profilaktycznych

Streszczenie: Prezentowany materiał stanowi fragment szczegółowej analizy badawczej dotyczącej efektywności oddziaływań profilaktycznych w zakresie obszarów ryzyka odnoszących się do ryzyka uzależnień behawioralnych młodzieży. Uzyskane wyniki są efektem procesu badawczego realizowanego w systemie sekwencyjnym badania w działaniu. Dotyczą trzech obszarów efektywności programu w zakresie: 1. modelowania świadomości uczniów dotyczące czynników ryzyka i zasobów ochronnych; 2. modelowania wrażliwości podmiotu na czynniki ryzyka występujące środowisku; 3. adaptacji zachowań i zasobów ochronnych w środowisku szkolnym. Badania przeprowadzono w ramach programu profilaktycznego *Mówimy nie uzależnieniom*, realizowanego w środowisku gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym woj. śląskiego.

SYSTEMIC PROPHYLAXIS OF YOUNG PEOPLE RISKY BEHAVIORS. REPORT ON THE EFFICIENCY OF THE PROPHYLACTIC PROGRAM *WE SAY NO TO ADDICTIONS*

Keywords: behavioral addictions, systemic prophylaxis, the efficiency of the prophylactic programs

Abstract: The presented material is a fragment of a detailed research analysis regarding the effectiveness of prophylactic interventions in the area of risk related to the risk of behavioral addictions of young people. The obtained results are the result of the research process carried out in the sequential system of research in action. They concern three areas of the program's effectiveness in the area of 1. modeling students' awareness of risk factors and protective resources; 2. modeling the subject's sensitivity to risk factors occurring in the environment; 3. adaptation of behaviors and protective resources in the school environment. The research was carried out as part of the prophylactic program *We say no to addictions*, implemented in the gymnasium and high-school environment of the Silesian Province.